

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.42>

ПРАВО НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Л. В. Заболотна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті досліджується позиція Європейського Суду з прав людини щодо дотримання і захисту права на освіту. У статті окремо досліджується питання щодо права дитини на освіту, права батьків на освіту дітей відповідно до власних релігійних та світоглядних переконань, право на академічну свободу студентів та викладачів. В наслідок аналізу, з'ясовано, що зміст права на освіту дитини передбачає уникнення з боку закладів освіти будь-якої дискримінації, при чому Європейським Судом вона умовно поділяється на «прямую» дискримінацію та «непрямую» («скриту» чи «зауважовану»). В статті виявлено, умови при яких, Європейський Суд з прав людини не вбачає порушеними права дитини на освіту. Виявлено, що повага до прав батьків на забезпечення освіти і навчання дитини у відповідності до своїх релігійних і світоглядних переконань підкреслюється як важлива позиція щодо додержання справедливості, гідності та спокою в родині. Зазначено позицію Європейського Суду про те, що освіта – це процес, в якому поєднані зусилля батьків та вчителів щодо передання своїх переконань, культури, моралі тощо учням та студентам, тоді як навчання – це процес передачі знань інтелектуального спрямування, за допомогою якого навчальний заклад досягає мети, заради якої він був створений. У статті зазначені нюанси, при наявності яких Європейський Суд не вбачає порушеними зазначені права батьків. Встановлено, що право на освіту в міжнародному Європейському вимірі включає академічну свободу, яка відноситься до системи додаткових прав і обов'язків, якими володіють не лише викладачі та науковці, а й студенти та учні старших класів. У статті наведені випадки порушень академічної свободи державами-учасницями, як одного з важливих аспектів свободи навчання. Наголошено, що право на освіту європейське співтовариство розуміє як невід'ємне, особисте право, в якому не може бути відмовлено.

Ключові слова: право на освіту, природні права, права дитини, права батьків, Європейський Суд.

Постановка проблеми. Право на освіту сучасне суспільство розуміє як одне з основних природних прав, вказуючи на необхідність його дотримання та захисті, визнаючи його першочерговим, на фундаменті якого будується розвиток інших прав людини (наприклад: культурні, соціальні, економічні права тощо). Важливість права людини на освіту в останні роки стає основним питанням у практиці Європейського Суду з прав людини (надалі – Суд), рішення якого обов'язковими до виконання. У кожному конкретному випадку, Суд тлумачить також і самі положення Конвенції, які повинні однаково застосовуватися державами-учасницями. Таке положення дозволяє національним судам посилаючись на рішення Суду у спорах, що були

постановлені стосовно інших держав. Певні складнощі виникають у цьому питанні виникають в зв'язку з тим, що Європейський Суд підтримує досить широке коло уявлень стосовно того, що є освітою (про що зазначено у справі «Кемпбелл и Косанс проти Сполученого Королівства») [1].

Наближаючись до європейської якості в освіті, наша держава, відповідно, повинна увібрати всі позитивні практики та мінімізувати помилки, які вже були оголошеними як «порушеннями Конвенції з прав людини» в інших країнах. Таким чином, наукова розвідка права на освіту в рішеннях Суду вбачається необхідною.

Стан дослідження. Науковцями приділено значної уваги у сфері права на освіту з огляду

на Європейські позитивні здобутки. Це праці таких науковців як П.М. Рабінович, О.С. Котуха, Т.С. Подорожна, О.Ф. Мельничук, Л.В. Ярмол, К.В. Громовенко, М.М. Мацькевич інші. Зазначимо, що дане дослідження ґрунтується лише на практиці рішень Суду що стосується права на освіту.

Метою статті є виявлення основних аспектів на які акцентує увагу Європейський Суд з прав людини при реалізації права особи на освіту.

Виклад матеріалу. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод сьогодні оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи адже є фундаментом для всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини [2]. Зауважимо, що освіта прямо передбачає розвиток людини. Відповідно до статті першої Декларації «Про право на розвиток» (1986) під загальним поняттям «розвиток» розуміється усеосяжний економічний, соціальний, культурний і політичний процес, спрямований на постійне підвищення добробуту усіх людей на основі їх активної, вільної і конструктивної участі в розвитку і в справедливому розподілі створюваних ними благ. Згідно пункту першого статті восьмої даного документу, держави повинні вживати на національному рівні усіх необхідних заходів для здійснення права людини на розвиток і забезпечити рівність можливостей для усіх в тому, що стосується доступу до основних ресурсів та освіти [3].

Право на освіту викладене у статті другої першого Протоколу зазначеної Конвенції, а саме: «нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань». Таким чином, право на освіту гарантує: не можливість відмови у праві на освіту; держава не може втручатись у здійснення людиною її права на освіту: гарантія прав батьків на повагу до релігійних та світоглядних переконань, коли йде мова про освіту їх дітей. Зауважимо, що попри це, право на освіту не визнається абсолютним, оскільки може підпадати під «очевидно дозволені обмеження» [4]. Тобто, такі обмеження повинні бути обґрунтованими з метою дотримання прав і інтересів людини (або соціуму) і передбачені у законодавстві. Так у справі Лейла Шахін проти Туреччини, Суд встановив, що втручання держави у право людини на носіння релігійної

одежі в університеті «мало відповідну правову основу», адже це суперечить турецькому законодавству (Конституції), яке ґрунтується на двох принципах відокремлення держави від церкви та принципі рівності прав [5].

Основним принципом права на освіту є заборона дискримінації що проголошено на рівні Директиви «Про расову рівність» [6], а також прямо впливає з положень Загальної декларації прав людини [7], Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [8], Міжнародної Конвенції «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» [9] та Пактами ООН «Про громадянські і політичні права» [10] та «Про економічні, соціальні і культурні права» [11], Конвенцією «З подолання дискримінації в освіті» [12]. Відповідно до статті другої першого Протоколу Європейської Конвенції «Про захист прав людини та фундаментальних свобод» та статті чотирнадцятої даної Конвенції, дискримінація заборонена за будь-якою ознакою – статі, мови, кольору шкіри, раси, релігійних, політичних чи інших переконань, національного та / або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану тощо [2]. Для України, яка знаходиться на етапі наближення до європейського рівня освіти важливим є урахувати досвід країн, щодо яких вже виносилися рішення Європейським Судом з прав людини щодо випадків дискримінації в освіті та відшкодовувалась завдана шкода.

Так, у справі «Çam проти Туреччини» (2016) Судом було встановлено факт дискримінації дитини на підставі її інвалідності, та засуджувалося відмова створити сприятливі умови для навчання дитини з обмеженими можливостями (порушення статті 14 Конвенції та статті другої Протоколу першого) [13]. Поширені справами щодо дискримінації по етнічному принципу (сюди входять питання мови, національного походження, питань нетерпимості до національних меншин). Наприклад, у справі «Sampanis і Інші проти Греції» (2008) Європейський Суд наголосив на «особливостях становища» та про необхідність не лише полегшувати процедуру запису дітей ромів до школи, а й сприяти вступу до школи дітей ромського походження навіть у випадках, коли відсутні певні необхідні адміністративні документи. Таким чином, на відміну від інших учнів, діти-ромі записуються до початкової школи у Греції за спрощеною процедурою на підставі простої заяви, без необхідності надання довідок. Необ-

хідно зазначити, що також було вжито у Греції низку заходів: запровадження нової освітньої політики, заснованої на французькій моделі «Зон пріоритетної освіти»; освітньої політики підвищення рівня свідомості «Dosta!», яка підтримана Радою Європи і спрямована на подолання стереотипів і упереджень щодо ромів; впровадження програми щодо активного залучення дітей-ромів до системи державної освіти, з подальшою можливістю навчання у грецьких університетах [14].

Подібна проблема висвітлена у справі «DH та інші проти Чехії» (2006), в якій скаржилися на расову (етнічну) дискримінацію щодо права на освіту дітей-ромів громадян Чехії, а саме: з приводу розміщення дітей у спеціальні школи для розумово відсталих після їх навчання у звичайній школі. Така практика привела до того, що діти ромів були фактично позбавлені наступному, вступити на навчання до вищих навчальних закладів що тим самим «знизило їх рівень на відповідну інтеграцію в суспільстві». Європейський Суд, таким чином, прийшов до висновку, що організація шкільної освіти для дітей ромів не супроводжувалася гарантіями прав і свобод у галузі освіти. Також Суд зазначив, що освіта повинна бути такої якості, щоб приносити дітям користь та «підвищувати їх шанси на достойне життя в майбутньому». Також Суд наголосив, що освіта, яку діти - роми отримували таким ерегтованим чином, посилювало їх труднощі та ставило під загрозу їхній подальший особистісний розвиток. Таким чином, держава повинна вирішувати справжні проблеми дітей, допомагати їм інтегруватися у звичайні школи та розвивати їх навички, які б полегшили життя дітей – ромів серед більшості населення. (§207) [15]. У справі «Орсус та інші проти Хорватії», Європейський Суд зауважив, що «такий захід як відокремлення лише дітей-ромів які не володіють мовою в окремі класи явно свідчить про різницю відношення до дітей» (§ 153) [16] тобто Суд виявив факт дискримінації. Подібною також можливо зазначити справу «Хорват і Кисс проти Угорщини» в якій Суд зробив зауваження щодо порушення права на якісну освіту циганських дітей визнавши таку дію як «непряму дискримінацію» [17].

Аналіз змісту наведених справ дає можливість констатувати наступне: – дискримінацією у сфері освіти визнаються перепони в отриманні освіти на загальних підставах дітям з віддалених сільських районів, з малозабезпечених сімей з обмеженими можливостями; – дис-

кримінація у сфері освіти по етнічному принцип; – непряма дискримінація засуджується Європейським співтовариством, як така, що «завуальовано» під необхідність певних заходів надає привілеї одним дітям та принижує інших (в основному дітей-представників певних видів меншин та/ або мігрантів); –дискримінація у сфері освіти, як пряма, так і непряма, може приймати різні форми (невірний діагноз легкої міри інвалідності, нерівномірна бюджетна підтримка шкіл, нерівноправні умови зарахування до школи, різні програми та підручники тощо).

Наступним важливим положенням, згідно статті другої першого Протоколу є повага до прав батьків забезпечувати освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань. Важливим з точки погляду права на освіту є позиція Європейського Суду про те, що освіта – це процес, за допомогою якого у будь-якому суспільстві батьки та вчителі прагнуть передати свої переконання, культуру і інші цінності дітям та молоді, тоді як навчання – це процес передачі знань інтелектуального спрямування, за допомогою якого школа прагне досягти мети, заради якої вона була створена, включаючи розвиток і формування характеру і розумових здібностей своїх учнів (справа «Кэмпбелл и Косанс проти Сполученого Королівства») [18].

Приналежно, у справі «Konrad і інші проти Німеччини» робиться зауваження, що батьки не можуть посилатись на свої переконання чи релігію, аби відмовити дитині у праві на освіту [19]. При цьому Європейський суд не акцентує увагу на застосуванні прямого значення терміну «батьки» (батько та мати), а й використовує дане поняття для інших родичів (наприклад бабусі та діда), які їх замінюють (відповідно до справи «Lee проти Сполученого Королівства» [20]. Термін «переконання» Європейський Суд розглядає в якості поглядів, що «досягли рівня серйозності, послідовності і важливості» для буття людини (Valsamis проти Греції) [21]. В сенсі зазначеного Європейським Судом розглядалися справи стосовно скарг щодо викладання освітній дисциплін, релігійних тем, способів статевого та етичного виховання, відвідування певних заходів поза межами навчального закладу тощо (наприклад: справи «Jimenez Alonso і Jimenez Merino проти Іспанії» [22], «Dojan і інші проти Німеччини» [23], «Appel-Irrgang та інші проти Німеччини» [24]). До прикладу, дискримінаційними та такими, що порушують право на освіту зазначені дії грець-

кої адміністрації закладу освіти, що змусили дітей приймати участь у вихідний день в урочистій ході поза межами школи під загрозою остаточного виключення зі школи (справа «Efstratiou проти Греції» [25] та схожа справа «Valsamis проти Греції») [21]. Одночасно Суд не вважає порушенням права на освіту в частині права батьків забезпечувати освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань у випадках: існування інших альтернативних заходів, або варіантів навчання (справа «Appel-Irrgang і Інші проти Німеччини» [24]; при необхідності підпорядковувати інтереси окремої людини інтересам громади з метою забезпечення суспільної рівноваги та при наявності альтернатив, які б запобігали зловживанням домінуючого становища більшості (справа «Valsamis проти Греції» [21]); у випадках, належної системи звільнення від певних занять (мається на увазі релігійні уроки) (справа в «Mansur Yalçın і інші проти Туреччини») [26]. Таким чином, можливо зазначити, що права батьків забезпечувати освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань – не є універсальним правом, а є похідним, правом на вибір, який має бути запропоновано та забезпечено без дискримінації та зловживань домінуючим становищем більшості.

Право на освіту не може не зачіпати права на академічну свободу. Дане питання стало актуальним з моменту прийняття відповідної Рекомендації Ради Європи, що закликає посилити питання забезпечення академічної свободи та університетської автономії як фундаментальної вимоги будь-якого демократичного суспільства. З цього приводу Європейський Суд з прав людини наголосив на важливості академічної свободи, як такої, що означає свободу науковців вільно висловлювати свою думку про установу чи систему, в якій вони працюють, і свободу поширювати знання та правду без обмежень (справа «Sorguc проти Туреччини») [27]. Слід зауважити, що така свобода освіти є важливим аспектом свободи навчання, адже це важливо не лише для викладачів, а й для студентів, учнів останніх класів загальноосвітніх шкіл, а також для навчальних закладів, адже радянський досвід «контролю» та «вказівок» сьогодні не є актуальним, вбачається не корисним для досягнення мети виховання майбутнього науковця.

Академічна свобода тісно пов'язана з правом на гідність людини та правом на розвиток / саморозвиток особистості. Поняття академіч-

ної свободи науковцями та дослідниками трактується по-різному, втім межі даної статті не передбачають даного аналізу. Слід зазначити, що в Лімській Декларації «Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів» визначено лише мінімальні стандарти академічних свобод, та наголошено, що держави у своєму внутрішньому законодавстві повинні всебічно сприяти впровадженню відповідних стандартів [28]. Нажаль, в Україні ще не розроблено відповідного документа на державному рівні.

Окрім того академічна свобода відноситься до системи додаткових прав і обов'язків, якими володіють не лише викладачі та науковці, а й студенти у випадках їх вільних наукових досліджень чи висловлення думок. Право академічної свободи включає наступне: – свобода навчання; – свобода викладання; – свобода досліджень, пошуку та поширення інформації; – свобода вираження поглядів і публікації (включаючи право на помилку); – право займатися професійною діяльністю поза роботою / навчанням.

Висновки. Отже, аналіз рішень Європейського Суду з прав людини надає можливість стверджувати, що досліджувати право на освіту потрібно в межах трьох складових: права та свободи дітей, права та свободи батьків, академічна свобода викладачів та студентів. Відповідно у кожній складовій можна виділити наступні критерії, якими мають керуватися держави-члени європейського співтовариства:

1. Права та свободи дітей на освіту:– право дитини на такий достатній рівень освіти, який буде відповідати бажаному рівню при майбутній інтеграції в суспільстві; – заборона будь-якої дискримінації (як прямої, так і непрямої); – рівність у доступі до навчання та якості навчання. Разом з тим, право дитини на освіту не визнається Європейським Судом порушеним, якщо наявні певні обмеження у вимогах до вступу в навчальний заклад, які «об'єктивно виправдані на основі рівня освіти», а також у випадках дефіциту певних навчальних закладів у певній місцевості та у випадках виключення учня або студента по дисциплінарним причинам. Однак у таких випадках, у державі мають бути забезпечені, а навчальним закладом дотримані прозорі критерії відбору учнів чи студентів, та обґрунтовані претензії у випадках виключення з навчального закладу.

2. Право батьків забезпечувати освіту та навчання власних дітей відповідно до тих

- D0%B8-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9-%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D1%8B-%D1%88%D0%BE%D1%82%D0%BB
19. Fritz konrad and others v. Germany: European Court of Human Rights, 11 Sept 2006. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/KONRAD%20v.%20GERMANY%20-%20\[Ukrainian%20Translation\].pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/KONRAD%20v.%20GERMANY%20-%20[Ukrainian%20Translation].pdf)
 20. Lee v. the United Kingdom: European Court of Human Rights, 3 April 2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-202151%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-202151%22]})
 21. Вальсаміс проти Греції: справа Європейського суду з прав людини від 18 грудня 1996 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_039#Text
 22. Jimenez Alonso and Jimenez Merino v. Spain: European Court of Human Rights, 25 May 2000. URL: <https://www.lawpluralism.unimib.it/en/oggetti/338-jimenez-alonso-and-jimenez-merino-v-spain-dec-no-25781-94-e-ct-hr-fourth-section-25-may-2000>
 23. Dojan and Others v. Germany: справа Європейського суду з прав людини від 13 вересня 2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int>
 24. Appel-Irrgang and Others v. Germany: справа Європейського суду з прав людини від 6 жовтня 2009 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int>
 25. Efstratiou v. Greece: European Court of Human Rights, 18 December 1996. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6524.html> [accessed 25 July 2023]
 26. Mansur Yalçın and Others v. Turkey: European Court of Human Rights, 16 September 2014. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/003-4868983-5948734.pdf> (
 27. Sorğuç v. Turke: European Court of Human Rights, 21 January 2010. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/CASE%20OF%20SORGU%C3%87%20v.%20TURKEY%20%E2%80%93%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/CASE%20OF%20SORGU%C3%87%20v.%20TURKEY%20%E2%80%93%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf)
 28. Лімська декларація про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів. Асоціація університетів України. URL : <https://bit.ly/2yATcR2>.

Zabolotna L. V. The Right to education in the practice of the european court of human rights

The article explores the position of the European Court of Human Rights regarding the observance and protection of the right to education. It specifically investigates issues concerning the right to education of children, the right of parents to educate their children under their religious and philosophical beliefs, and the right to academic freedom for students and educators. As a result of the analysis, it was found that the content of the right to education of a child implies the avoidance of any discrimination by educational institutions. The European Court of Human Rights conditionally distinguishes between "direct" and "indirect" ("hidden" or "covert") discrimination. The article identifies conditions under which the European Court does not consider the rights of the child to education violated. The article highlights the importance of respecting parents' rights to provide education and schooling to their children under their religious and philosophical convictions as a crucial aspect of promoting justice, dignity, and tranquility within families. The position of the European Court is mentioned, emphasizing that education is a process in which parents and teachers combine efforts to impart their beliefs, culture, morality, etc., to students and learners, while teaching is the process of transmitting knowledge and intellectual direction, through which an educational institution achieves its objectives for which it was established. The article discusses nuances under which the European Court does not perceive the mentioned parental rights as violated. It establishes that the right to education in the international European context includes academic freedom, which applies not only to teachers and scholars but also to students and senior pupils as part of a system of additional rights and responsibilities. The article presents cases of violations of academic freedom by participating states, considering it an important aspect of educational freedom. It emphasizes that the right to education is understood by the European community as an inherent, personal right that cannot be denied.

Key words: right to education, natural rights, children's rights, parental rights, European Court.